

Pismo Srečka Žumra iz sredine avgusta Tonetu Fajfarju, v katerem razmišlja o slovenskih mejah in o Slovencih na Primorskem kot nacionalno najtrdnjšem delu slovenskega naroda (dok. 67); d) Pismo Toneta Fajfarja 31. avgusta 1943 Srečku Žumru o revolucionarnosti krščanskih socialistov (dok. 116).

Osma knjiga prinaša 141, deveta pa 147 dokumentov, ki se nahajajo v različnih fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije. Ustvarjalci slabe polovice dokumentov so osrednji organi - IOOF, CK KPS, Osrednja gospodarska komisija, posamezni člani ali inštruktorji teh organov. Med temi prevladujejo dokumenti IOOF, med katerimi najdemo tudi devet, žal skopih zapisov sej IOOF. Nekaj več od polovice objavljenih dokumentov pa izvira iz pokrajinskih in okrožnih (ter le redkih rajonskih) komitejev KPS, SKOJ, odborov OF, SPŽZ in ZMS. Posebej je treba opozoriti na skrbno pojasnjevanje dokumentov. Vseh opomb v osmi knjigi je namreč več kot 1600, v deveti pa skoraj 1800. Med njimi prevladujejo tiste, ki razrešujejo ilegalna imena, kar nekaj pa je tudi opomb širšega pojasnevalnega značaja. Med najzahtevnejše naloge je nedvomno sodilo razreševanje množice ilegalnih imen, ki jih je z daljšanjem časovne razdalje od vojnih dni čedalje težje razreševati. Tako uredništvu v nekaterih primerih ni uspelo identificirati osebe za ilegalnim imenom, kar je tudi sproti opozarjalo v ustreznih opombah. Kakšno ime bo morda ostalo za vedno nepojasnjeno, nekatera bodo pojasnjena v nadaljnjem raziskovalnem delu, v knjigah pa najdemo tudi kakšno ime, ki je raziskovalcem tega obdobja znano in je v zgodovinopisni literaturi tudi že razrešeno. V osmi knjigi je takšen primer "Edvard" v dok. 41 (op. 6) in dok. 95 (op. 9), ki je bilo ilegalno ime Albina Kolba - lastnika obrata športne opreme iz Šentvida nad Ljubljano, sodelavca OF od leta 1941, člana t.i. samozvanega Miklavčevega pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko; gestapo ga je novembra 1943 aretiral in januarja 1944 skupaj z Miklavcem ustrelil. V dok. 41 (op. 30) je pod imenom "Metod" mišljen član CK KPS Tone Dolinšek, ki je bil kot sekretar PK KPS za Gorenjsko aretiran marca 1942. V dok. 73 omenjen "Martin" (op. 5) je španski borec in v letu 1942 član PK KPS za Štajersko Tone Žnidarič, ki se je kasneje smrtno ponesrečil skupaj s Francem Rozmanom-Stanetom novembra 1944. V dok. 109 navedena partizanka in aktivistka "Fani" (op. 9) je Fani Škrbec - Črnugelj. Dodati pa moramo, da je uredništvo nekatera v osmi knjigi nerazrešena ilegalna imena v deveti knjigi že razrešilo. Uredništvu je treba izreči vse priznanje za opravljeno delo, ki je zahtevalo mnogo vztrajnosti in časa. S svojim delom je pomembno olajšalo delo raziskovalcem in razumevanje teh dokumentov tudi drugim vedoželjnim bralcem.

Vida Deželak Barič

Rolf Wörsdörfer: Krisenherd Adria 1915-1955. Konstruktion und Artikulation des Nationalen im italienisch-jugoslawischen Grenzraum. Paderborn / München / Wien / Zürich: Ferdinand Schöningh, 2004, 629 strani, ilustr.

Vprašanje, "kako razumeti in sprejeti identifikacijske označbe različnih socialnih skupin", naj bi bilo, kot sta ugotovila Heinz-Gerhardt Haupt in Charlotte Tacke

leta 1996, "še v veliki meri brez odgovora".¹ Pričujoča knjiga *Krizno žarišče Jadran 1915-1955. Zgradba in oblikovanje nacionalnega v italijansko-jugoslovanskem obmejnem prostoru*, ki je nastala na osnovi habilitacije Rolfa Wörsdörferja iz leta 2001, v različnih pogledih ponuja bistven prispevek k odpravi te pomanjkljivosti, in ne razbije le nacionalno državne matrike, ki je še danes večinoma temelj raziskovanja nacionalizma. Wörsdörfer je za svojo študijo izbral enega najkompleksnejših prostorov v evropski zgodovini 20. stoletja, to je romansko-slovansko-germanski obmejni prostor, ter analiziral "zgradbo in oblikovanje nacionalnega", kar je razvidno iz podnaslova, v različnih časovnih obdobjih. Razdobje od nacionalnih gibanj 19. stoletja preko prve svetovne vojne, medvojnega obdobja in druge svetovne vojne do prvega povojnega desetletja, pomeni za raziskovani prostor menjavanje skoraj ducata državnosti, ki so se vrstile ena za drugo ali druga poleg druge: "Habsburška monarhija, liberalno-monarhična, fašistično-monarhična, fašistično-republikanska in republikansko-demokratska Italija, nemška okupacijska sila, 'Država Slovencev, Hrvatov in Srbov', leta 1929 v 'Kraljevino Jugoslavijo' prekrščena 'Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev', končno še v sovjetski blok vključena Federativna ljudska republika (do 1948) in neuvrščena Titova Jugoslavija" (str. 12). Sem so prišteta med letoma 1941 in 1945 ustanovljena partizanska upravna področja in tudi povojni provizorij 'Svobodno tržaško ozemlje', sestavljeno iz cone A, ki so jo kontrolirale zavezniške sile, in iz cone B, ki jo je upravljala Jugoslavija. Le redko kje so bile državne meje tako pogosto predstavljene sem in tja kot prav tu. Wörsdörfer pravi, da bi bilo treba analizirati (str. 17), "kdaj, kje in kako so družbene skupine ali posamezniki, uradi, društva, sindikati, zveze borcev, ki so se nacionalno izrazili v eni ali drugi obliki, naleteli drug na drugega" in razložiti, "ali sta si v obravnavanem časovnem okviru italijanska in jugoslovanska nacija (oziroma italijanski, slovenski in hrvaški narod) v severovzhodnem Jadranu stali nasproti".

Italijansko-jugoslovanski obmejni prostor, "ključ do razumevanja skupne zgodovine" (str. 11) Italije in Jugoslavije, je v samem središču, prav tako pa služi kot odskočna deska za višji analitični nivo: študija je upoštevanja vreden doprinos k primerjalni zgodovini, med drugim tudi zato, ker je ena prvih, ki jemlje pod drobnogled jugovzhodni evropski prostor. Primerjava italijanskih in jugoslovanskih gibanj za zedinjenje in oblikovanje držav, italijanskih, slovenskih, hrvaških in jugoslovanskih društev kot nosilcev nacionalne mobilizacije med leti 1880 in 1940, ideje *italianità* in *jugoslovanstva*, fašistične Italije in jugoslovanske kraljeve diktature iz obdobja med vojnami, italijanske in jugoslovanske oziroma slovenske in hrvaške partizanske vojske kot tudi povojnih držav in njihovo ravnanje z obmejnimi prostorom, pokaže, da običajni parametri vzhod-zahod, na primer "zaostala" jugovzhodna Evropa nasproti "moderni" zahodni Evropi, Italiji, ne držijo. Jadranski sosedje kažejo povsem primerljive strukturne značilnosti in celo razhajanja se da komajda hierarhično urediti.

Tudi na drugih ravneh ta študija prekine zgodovinsko tradicijo. Wörsdörfer je analiziral vire in literaturo vseh štirih obravnavanih jezikovnih skupin, delal je v

¹ Haupt, Heinz-Gerhardt, Tacke, Charlotte: Die Kultur des Nationalen : Sozial-und kulturgeschichtliche Ansätze bei der Erforschung des europäischen Nationalismus im 19. und 20. Jahrhundert. V : Wolfgang Hardtwig; Hans-Ulrich Wehler (izd.), Kulturgeschichte heute, Göttingen 1996 (Geschichte und Gesellschaft, posebni zvezek 16), 226.

nemških, italijanskih, slovenskih in hrvaških arhivih. Zaenkrat se je zgodovinopisje tudi v tem pogledu orientiralo predvsem na nacionalno državne meje, še raje na monolingvistične meje in zorne kote. Wörsdörferjeva študija je kronološko zasnovana in se metodološko koncentrira na diskurzivne, simbolične, ritualne in življenjsko pomembne aspekte "zgradbe in oblikovanja nacionalnega".

Predstavitev partizanske vojne spada zaradi inovativnega metodičnega načina med najbolj napeta poglavja knjige. Primerjalno zasnovanemu dogodkovnemu zgodovinskemu orisu ("dvojni zlom: Beograd, 6. april 1941 - Rim, 8. september 1943") sledi za post-jugoslovansko zgodovinopisje nekoliko preveč posplošen povzetek stanja raziskave. Takoj nato se Wörsdörfer osredotoči na življenjsko pomembne vidike partizanskega obstoja, do podrobnosti oriše potek vojne v obmejni regiji in osvetli polje napetosti med nacionalizmom in internacionalizmom v zelo zaostreni situaciji. Kompliciran, pogosto zmeden, včasih prav groteskno prikazan poskus osmišljenja skozi simbole, kot so na primer rdeča zvezda in italijanska oziroma jugoslovanska trobarvnica, nacionalno obarvana imena brigad in tudi nacionalizacija vsebine partizanskega političnega urjenja, propagande in kulture spominjanja - tu sklicujoč se na *risorgimento*, tam vračajoč se k slovenski in hrvaški simboliki, ki je bolj poudarjala solidarnost kot jugoslovanska - predstavlja le nekaj izhodišč za težave ob nacionalnih identifikacijah. Poleg tega pa je obstajala interkulturalna oziroma interetnična praksa na različnih nivojih; še posebej boj proti nemški okupatorski vojski, ki je bil začasno in delno skupen Italijanom in Slovanom. "Verjetno nikoli prej Slovenci, Hrvati in Italijani drug drugemu niso bili tako blizu kot v določenem trenutku boja proti nemški okupacijski sili [...]" (str. 407). Solidarnost se izrazito kaže tudi v mnogih stičnih točkah na področju kulture praznovanja in pesmi. Wörsdörfer istočasno opozori na različna osmišljenja za en in isti dogodek: Slovenci tako poznajo prvi večdnevni boj proti prodirajočim Nemcem kot *Goriška fronta*, pri čemer je mišljen del soška fronta iz prve svetovne vojne. Italijani govorijo o *battaglia di Gorizia* (bitka za Gorico) in ne omenjajo obrambe meje, temveč "prvi resnični odporniški boj" (str. 385).

Povojno desetletje je bilo ostro; Wörsdörfer se je tudi tu osredotočil na 'socialne' in 'nacionalne' vidike dogodkov. Centralno vlogo v besnem obračunu je igrala jugoslovanska tajna policija OZNA (Oddelek za Zaščito Naroda) kot komunistični čistilni element in pa tudi *fojbe* kot kristalizacijska točka nacionalne in ideološke legitimne politike ter nato tudi politike spominjanja. Pri tem pa posebna kompleksnost položaja še pospešuje poenostavljanje mitološke zgradbe na 'žrtev', 'storilec', 'obtožba' in 'krivda'. Wörsdörfer ubesedi problematiko *fojbe* - izginotje ljudi v kraških žrelih v času italijanske kapitulacije septembra 1943 in ob koncu vojne - kot "žalostne vrhunce obsežnega razhajanja plurietične družbe" (str. 500). Jasno je, da vsaka enostranska ali monokavzalna interpretacija zahteva razlago: "Meje med "legitimno" usmrtnitvijo in dejanjem maščevanja" so bile "bolj nejasne, kot lahko človek domneva" (str. 499), prepletanje nacionalnih in ideoloških identitet in nasprotij pa komaj še razrešljivo.

Zanimive poglede nudi tudi primerjava obeh migracijskih gibanj - "konsistentne manjšine" (str. 524) Slovencev in Hrvatov iz fašistične medvojne Italije v Jugoslavijo in večine Italijanov iz jugoslovanske povojne Istre v Italijo. Medtem ko je v obdobju fašizma potekala italijanizacija oziroma deslovanizacija tega področja, je komunizem terjal priznanje titoistične države, v katerem koli jeziku. Fašizem je

nepopustljivo italijaniziral habitus območja in prepovedal slovansko kulturno in duhovno življenje, Titova država pa je neprestano bolj ali manj dajala prednost indirektnim represijam odseljevanja, s spodrivanjem italijanskih uslužbencev iz javnih uradov, z zakoni, ki so urejali gospodarsko življenje, in ki so prizadeli predvsem Italijane, s pritiskom na italijanske starše, naj pošiljajo otroke v slovenske šole itd. Slovenski in hrvaški eksilanti v medvojni Jugoslaviji so bili leta 1925 soudeleženi pri ustanovitvi Manjšinskega inštituta v Ljubljani. Ta je Slovane, ki so ostali v Italiji, opremil z nasičeno nacionalno predstavo o sebi, da bi se tako lažje postavili po robu fašistični diskriminaciji. Hkrati pa so eksilanti ostali državljani drugega razreda - kot težavna se ni izkazala le socialna in poklicna integracija, temveč tudi dejstvo, da ti ljudje nikoli niso prejeli jugoslovanskega državljanstva. Vloga italijanskih ezulov po drugi svetovni vojni v Italiji je bila komaj kaj manj razklana: Istranom so bila določena naselja v področju Trsta, pred tem večinsko slovensko poseljene vasi in bivališča pa so bila namenjena za "poitalijanjenje".

Na koncu obeh svetovnih vojn je stalo namesto rešitve nacionalnih vprašanj novo trpljenje s potezami diskriminacije, bega in izгона. Wörsdörfer se zavzema za približevanje perspektiv: slovensko-hrvaško odseljevanje v medvojnem času res ni pomenilo konca regionalne kulture - kot je bilo to v italijanskem primeru v Istri - vendar tudi "kulturnega opustošenja" (str. 569), ki ga je povzročil italijanski fašizem, ne smemo na noben način podcenjevati.

Imenovanje krajev z obravnavanega področja enkrat v slovanski, enkrat v italijanski obliki - včasih s prevodom v narekovajih - nepoznavalcem lokalne topografije ni vedno olajšalo orientiranja, vendar je sprejemljivo kot "political choice". Večjezičnost prostora je tako še enkrat očitna, v dvomljivih primerih pa pomaga register krajev.

Knjiga je prva izčrpna nemška študija o italijansko-jugoslovanskem obmejnem prostoru v prvi polovici 20. stoletja. Pogleda v ozadje zastalih, včasih kvazi nezavednih podob in delnih spominov - "vrata na Balkan" - in sproži dinamiko pomnjenja ter "*mental mapping*". Wörsdörferjevo delo je pomemben doprinos k evropski kulturni in nacionalistični zgodovini.

Sabine Rutar
(prevedla Mojca Šorn)